

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд на Стефан Петров Петров на тема
„Руската империя и антивоенните движения в годините на Първата световна война”

за присъждане на образователната и научната степен „доктор по история”,
професионално направление 2.2. История и археология (Нова и най-нова обща история –
История на Русия) с научен ръководител доц. д-р Александър Сивилов
от проф. д-р Искра Баева, преподавателка в Историческия факултет на СУ „Св.
Климент Охридски”

1. Данни за докторанта и докторантурата

Стефан Петров има базово бакалавърско образование по журналистика от УНСС, след което обаче е предпочел да запише магистратурата „Кризис, конфликти и дипломация в световната политика, XVI – XXI в.” към Катедрата по нова и съвременна история на Историческия факултет на СУ „Св. Климент Охридски”, която завърши с отличие през 2018 г. Заслужава още тук да спомена и магистърската му теза, чиято тема беше „Антивоенните движения в страните от Централните сили в годините на Първата световна война” и която добре познавам, тъй като беше написана под мое ръководство. Темата на магистърската теза показва, че Стефан Петров има траен интерес както към пацифизма, така и към първия глобален конфликт – Голямата война, наречена по-късно Първа световна война.

Дисертацията на Стефан Петров е обсъдена на заседание на Катедрата по нова и съвременна история на Историческия факултет на СУ „Св. Климент Охридски” на 10 ноември 2022 г. и е одобрена за защита с Протокол № 2/2022 г.

2. Обща характеристика на дисертационния труд

Дисертационният труд на Стефан Петров е в обем от 348 маш. стр. и е с класическата структура от увод, три глави, заключение и библиография. За разлика от повечето исторически дисертации обаче, материалът в тази на Стефан Петров е подчинен

не толкова на хронологичния принцип, колкото на проблемния. Това е напълно естествено, тъй като дисертацията се занимава с едно обществено движение, каквото е антивоенното, в една държава – Руската империя, за един неголям период – Първата световна война (1914–1918), който е дори още по-кратък, тъй като е ограничен до Февруарската революция (1917 г.), сложила край на съществуването на империята на Романови.

Не бива да забравяме и реалността, която силно затрудни подготовката на докторантите – пандемията от Ковид, затварянето на основните архиви и библиотеки, както и направи невъзможен достъпът до чужди архиви и книгохранилища. При тези обстоятелства особено голямо значение имат българските дипломатически документи от периода преди и по време на Първата световна война. А тъй като България и Руската империя са в различни воюващи коалиции и прекъсват отношенията си, то дипломатическите сведения за Русия идват и от българските дипломати в други европейски страни. Използваните в дисертацията документи са от три фонда на Централния държавен архив и дават важната за дисертация на български учен национална гледна точка. Но, разбира се, за дисертацията, посветена на руската история, най-голямо значение имат публикуваните руски документи, както и сборниците с документи на различните политически и обществени движения, които по един или друг начин са били активни в антивоенното движение или са заемали такива позиции, но в годините на войната са еволюирали към подкрепа за държавата си. Незаменима роля за дисертацията имат 46-те публикации (дневници, политически статии и спомени) на основните действащи лица. За написването на дисертацията Стефан Петров е използвал и солидна научна литература от 111 позиции предимно на съветски, руски, малко български историци и десетина англоезични (най-вече британски).

Стефан Петров е формулирал в увода няколко цели на своята работа, а именно: да проследи: *„развитието на антивоенните движения в Руската империя и влиянието им върху обществото в периода на Първата световна война“*, да изследва *„значението на антивоенните движения за разпадането на Руската империя и края на династията на Романови“*, да проследи *„динамиката на развитието на антивоенните организации“* и да оцени *„значението на действията на властта за развитието на антивоенните*

движения” (с. 5). Към тях са добавени и задачите да изследва *„обективните фактори, които довеждат до възникването и развитието на антивоенното движение в Руската империя в годините на Първата световна война”*, да разгледа *„позициите и дейността на основните леви и антисистемни партии и движения и тяхното значение за развитието на антивоенните движения”*, както и развитието на *„спонтанно възникнали движения, насочени против участието на страната във войната”* (с. 6).

В първата глава от своята дисертация *„Управляващите като фактор за възникването на антивоенни настроения”* Стефан Петров е съсредоточил своя анализ върху специфичната политическа система на Руската империя – самодържавието и неговата бавна и трудна трансформация към ограничен парламентаризъм след първата Руска революция (1905–1907) и върху това как тази система се възприема от пълното в социално и етническо отношение руско общество. В нея са представени трудностите на руските власти да формулират достатъчно убедително целите на войната, в която Русия влиза през лятото на 1914 г. Тези проблеми са разгледани през призмата на идеологията (национална и имперска), на самодържавието (по-скоро прогресиращият упадък на силната централна власт в Русия) и на състоянието на армията (големите проблеми, с които се сблъсква в резултат от разлагащото въздействие на другите два фактора).

При представянето на темата за националната идеология докторантът с основание е обърнал специално внимание на три от стотината етно-национални общности: поляците, евреите и германците (определени от него като руснаци с немски фамилии). Според Стефан Петров, един от основните проблеми на Руската империя е личността на император Николай II. Негативната му оценка за императора обаче не му е попречила да посочи и неговата дългогодишна пацифистка позиция, направила го инициатор на апела *„Разоръжаване и мир по целия свят”* и на създаването на Арбитражния съд в Хага. Специално внимание авторът е посветил на нравите в последното царско семейство, като остро е осъдил неговото негативно влияние върху състоянието на страната и на армията, която започва войната в състояние на дълбока неподготвеност.

Сред изводите от първата глава заслужават внимание твърдения от рода на това, че *„Агресивният вътрешен национализъм се оказва деструктивен за Руската империя”* (с. 47), че влиянието на „пророци” от рода на Распутин е *„демонстрация на упадъка на този*

елит и на тази обществена система” (с. 84) и „Руската империя се намира в положение на разпад, а състоянието на армията е част от този процес” (с. 113). Негативното отношение на Стефан Петров към цар Николай II е ясно изразено, а аз бих разширила този негов извод с добавката, че причината не е толкова в личността на последния руски цар, колкото в системата, която влиятелният предреволюционен руски историк и привърженик на монархията Василий Ключевски описва така: „Разбира се, абсолютната монархия е най-съвършената форма на управление... ако нямаше случайност при раждането”.

Докато в първата глава Стефан Петров представя ръководството на държавата, във втората „Руската радикална опозиция – между подкрепата за отечеството и интернационализма” се обръща към обществото и идеите, които го вълнуват в последните десетилетия преди фаталната за империята Първа световна война. Тази глава е същината на дисертацията, тъй като в нея Стефан Петров проследява основните антивоенни организации, тяхната еволюция пред предизвикателствата на войната, поставила ги пред тежкия избор между верността към идеите, от една страна, и патриотизма към родината, от друга. Особено добре е представена тази дилема в текста, посветен на позициите на Плеханов, и чрез думите му: *„Ние не можем да влизаме в преговори с врага, който тъпче нашата земя“ (с. 187).*

Във втората глава са проследени първо дилемите на пацифисткото движение в Русия като цяло (менонити, духоборци, отказници, монокани, толстоисти), след това последователно различните позиции по отношение на войната, които заемат целите движения или водещите представители на: социалистите-революционери (есери), меншевиките, болшевиките, анархистите. Както личи от текста, симпатиите на Стефан Петров са на страната на радикалните антивоенни движения, които още в началото на войната предпочитат да останат верни на интернационализма и борбата си срещу царизма вместо да подкрепят държавата си в големия въоръжен конфликт, както правят много радикални дейци. В тази глава докторантът е съсредоточил вниманието върху слабо познатото днес развитие на многобройните леви и несистемни движения, партии и техните лидери в Русия, често пъти в контекста на европейската политика. Разказът започва от XIX в., преминава през първата проверка по време на Руско-японската война от 1904–1905 г., за да стигне до водоразделната за пацифистите от Руската империя Първа

световна война. Ударението в разказа за еволюцията на пацифистките движения в годините на войната е поставено върху оформянето на революционното отрицание на участието във войната, изразено в лозунга за превръщане на империалистическата война в гражданска. В своите изводи докторантът специално подчертава ролята на болшевиките: *„Болшевиките се оформят като главната антисистемна и антивоенна политическа сила в Русия. Превръщат се в „авангард“ на недоволните низини в страната. Ръководителите на партията успяват най-добре да се ориентират в обстановката, така че да извлекат максимални ползи от създалата се ситуация”* (с. 218).

Третата глава „Спонтанната съпротива срещу войната” приземява разказа от света на идеите към този на реалните действия. В нея са проследени различните форми на съпротива срещу войната и срещу Руската империя, която я води. Обратно на подредбата на събитията в главата, ще започна с протестите в тила – част от тях са мирни и под формата на протестни митинги и стачки, а други са съпроводени с насилие като работнически и селски бунтове и безредици. Но и в единия и в другия случай държавата често използва насилие, за да ги потуши, което само засилва недоволството и задълбочава чувствата за нелегитимност на държавата. Представени са и различните форми на антивоенна съпротива на фронта, като и в този случай някои са пасивни – протести и бунтове срещу мобилизацията, бягства от армията (дезертьорство), отстъпления, предаване в плен, побратимявания с войници на противника. С неблагоприятния ход на войната и удължаването ѝ във времето се появяват и въоръжени актове: бунтове, които не са преодолені със засилващите се репресии и чиято кулминация безспорно е Февруарската революция от 1917 г. В революцията се обединяват антивоенните акции от тила и на фронта.

3. Оценка на получените научни резултати

Дисертационният труд е добре структуриран, достатъчно убедителен като изворов и аналитичен материал. Докторантът е доказал своите твърдения и чрез използването на богат набор от съвременни на събитията изказвания, статии, публикации.

Общата ми оценка за постигнатите от Стефан Петров резултати в неговата дисертация е, че той се е справил успешно с поставените цели и задачи. Успял е да обхване много широк кръг от антивоенни нагласи, прояви и организирани движения, да ги

разгледа в развитие от края на XIX в. до Февруарската революция от 1917 г. през призмата на отношението им към участието на Русия в Първата световна война. Дисертацията има приносен характер, особено в рамките на българската историография. Иновативно е и поставянето на антивоенните движения в рамките на официалната позиция на управляващите, в чиито действия авторът търси и намира основните причини за краха на Руската империя и с помощта на действията на антивоенните движения, партии и нагласи.

4. Оценка на публикациите по дисертацията и участието в научни форуми

В документацията по процедурата за защита на дисертационния труд присъства информация за участието на докторанта Стефан Петров в научни форуми, както и списък на неговите публикации. Посочени са 10 на брой публикации, но първата от тях е неправилно посочена в сборник, в който под печат е само публикацията под № 3. Характерът и изданията, в които са публикациите, показват, че седем от тях са резултат от участието на Стефан Петров в научни форуми. Това е добър атестат за неговата научна активност и за обнародването на неговите тези пред научни форуми.

Публикациите на Стефан Петров са на следните теми: „Проблемите в Руската имперска армия в годините на Първата световна война и изоставането ѝ спрямо нейните противници”, „Първата световна война и ролята на царското семейство като фактори за рухването на Руската империя“, „Мистицизъм, суеверия и пророци – упадъкът на елита на Руската империя по времето на Николай II“, „Офицерският корпус в армията на Руската империя в годините на Първата световна война“, „Антисемитизмът в Руската империя по време на управлението на Николай II“, „Военен ентузиазъм и апатия – настроенията в Руската империя в годините на Първата световна война“, „Партията на есерите и участието на Руската империя в Първата световна война“, „Руските анархисти в годините на Първата световна война“, „Защо воюваме? - Проблемът с разбирането на военните цели по време Първата световна война в Руската империя“. Всички те засягат по един или друг начин темата на дисертацията.

5. Оценка на автореферата

Авторефератът е с обем от 24 машинописни страници и очертава основните параметри на дисертационния труд. В първата част са формулирани актуалността, предметът на изследването, целите, задачите, методологията и изворовата база, на основата на които Стефан Петров е създал своята дисертация. Втората част проследява адекватно структурата и съдържанието на трите глави на изследването. Следва автооценката за приносите на дисертационния труд и списък на публикациите на докторанта по темата.

Съдържанието и оформянето на автореферата напълно отговарят на академичните изисквания.

6. Оценка на наукометричните показатели

Общата оценка за дисертацията на Стефан Петров (50 т.), публикациите му излезли от печат (30 т.) показват сбор от 80 точки. Това означава, че докторантът Стефан Петров покрива наукометрични изисквания за присъждане на образователната и научната степен „доктор“. А трябва да имаме предвид и другите му публикации, чието забавено публикуване не е по негова вина.

7. Критични бележки и препоръки

Положителната ми оценка за дисертационния труд не означава, че нямам несъгласия, критични забележки или препоръки за подобряване на текста, особено ако Стефан Петров го подготви за публикуване като книга.

По-общите ми забележки се отнасят до някои тези в дисертацията, като например тази, че императорът заема твърда позиция за война до победен край (с. 66), тъй като тя противоречи на всичко, което Стефан Петров правилно е описал неговия слаб и нерешителен характер – според мен, в тази позиция на императора става дума по-скоро за традиционен езиков похват. Или за голямата зависимост на руската военна стратегия от сънищата на Распутин (с. 70), теза, която авторът сам опровергава малко по-надолу. Не мисля също така, че руската обща мобилизация играе водеща роля за началото на войната (с. 86), тъй като всъщност Германия е тази, която търси всякакъв повод, за да влезе във война, за която е напълно готова. Мисля също така, че „Протоколите на Ционските

мъдречи” не са просто мистификация (с. 31), а преднамерена фалшификация, използвана от царската Охранка по време на революцията от 1905 г. Трудно ми е да се съглася и с това, че липсата на мотивация на руснаците за участие във войната се дължи на ниското образователно равнище (с. 251), тъй като то едва ли е било по-високо през 1812 г., а и защото образоваността е по-важна за въздействието на пропагандата, а не на патриотизма.

Имам и дребни конкретни забележки от рода на това, че в текста има повторения на едни и същи събития, вероятно и поради тематичната структура; за това, че полските земи в Руската империя се наричат Полско кралство, а не царство (с. 25); публикацията на Дарина Григорова «Время русофильства»... е от сайта VIA EVRASIA и от сборника «Российская и болгарская государственность: проблемы взаимодействия. XIX-XXI вв.» Москва, 2014, с. 150-161, а не от сб. „Първата световна война – 100 години по-късно”. Изглеждат ми неудачни термините „обрусени” и „порусчени” вместо „русифицирани”, а малкото име на Фурманов е Дмитрий, а не Димитрий, на френския президент е Реймон Пуанкаре, а не Рамон Пуанкаре (с. 313), а Латвинов (Максимович) (с. 232) очевидно е Литвинов.

Бих отправила и две препоръки. Първата се отнася до възможността по-задълбочено да се анализира противоречието, пред което са поставени пацифистите: между верността си към антивоенната борба и патриотичното чувство за защита на родината. Както виждаме, това противоречие продължава да е валидно и в наши дни. А втората е паралелно с темата за руските и останалите европейски антивоенни движения да се представят и българските позиции, тъй като българските тесни социалисти са едни от най-последователните и то не като отделни личности, а като общопартийни решения. Данни за това могат да се намерят в сборника с документи „БРП (к) в резолюции и решения на конгресите, конференциите и пленумите на ЦК” (т. 1, 1891-1918. С., 1947).

7. Заключение

Дисертационният труд на Стефан Петров „Руската империя и антивоенните движения в годините на Първата световна война” показва уменията на докторанта да издирва първичен и вторичен документален материал, да използва ефективно историографията по темата, да разработва самостоятелно важни проблеми от

историческото развитие на голяма и важна за развитието на XX в. страна като Руската империя в повратните за нея години на Първата световна война, да прави исторически изводи и по този начин да даде своя принос за развитието на българската историография.

Всичко това ми дава основание да заявя своята убеденост, че Стефан Петров Петров е изпълнил всички академични изисквания за присъждането на образователната и научната степен „доктор”, за което ще гласувам.

11 февруари 2023 г.

Рецензентка:
Проф. д-р Искра Баева